

dCIDOB 77.

Diversitat cultural i etnocentrisme.

L'etnocentrisme. En el punt de mira.
Joan Comas Miralles

L'etnocentrisme

EN EL PUNT DE MIRA

Joan Comas Miralles Escriptor, especialista en multiculturalitat

La càrrega negativa que ha acompanyat la definició d'etnocentrisme des de la perspectiva de la interculturalitat fins ara ha estat quelcom normal entre els interessats en el tema. Per definició, *interculturalitat* i *etnocentrisme* entraven en flagrant contradicció. Com podia algú tenir una bona predisposició al diàleg si s'autoconsiderava superior al seu interlocutor? En principi, totes les variants de la definició d'etnocentrisme sempre semblen tornar-nos al mateix lloc: etnocentrisme, se'ns diu, és l'actitud dels components d'un grup ètnic de considerar el seu grup superior als altres grups racials o culturals, valorant les altres cultures des de la pròpia, tot considerant l'estil de vida i costums propis com adients, millors i/o normals i els de l'altre grup com aliens, estranys o incorrectes (IEC, 1995; Malgesini&Giménez, 1997). En aquest breu article pretenc considerar l'etnocentrisme des d'alguns aspectes que ens han de permetre tenir en compte aquestes actituds en un camp de significació d'abast més ampli.

Etnocentrisme i socialització ▶ L'etnocentrisme és un fenomen complex, que té a veure amb el procés de la formació d'identitats col·lectives individuals. L'etnocentrisme, i fins i tot l'*heterofòbia*, la por a l'Altre (Savater, 1995), formen part dels efectes dels processos intensius de socialització inherents a tota societat humana. Sabem que tot grup social tendeix a la cohesió interna mitjançant la creació d'un sentiment d'autoestima que referma el grup davant de tercers i que fent-ho reafirma la seva pròpia excel·lència respecte als altres. Els estats afectius que aquest procés posa en marxa s'han de contemplar en la seva condició d'emocions i sentiments plenament humans.

Mundialització i globalització versus diversitat ▶ De forma aparentment paradoxal, aquest èmfasi en el caràcter social del terme etnocentrisme, previ a qualsevol manipulació ideològica, ha tingut relació amb les transformacions tecnoeconòmiques, socials i culturals de les tres darreres dècades i amb el principi de superació de l'etapa històrica en la qual etnocentrisme, des de l'Europa de la modernitat, rebia el nom d'*euocentrisme*, que volia dir en termes econòmics, polítics i institucionals: colonialisme i imperialisme; i en termes culturals: imposició del model de racionalitat propi de l'Europa nascuda amb la modernitat, allò que en els nostres diccionaris està reconegut en la veu *europèitzar* (Pompeu Fabra, 1978). La difícil i en molts casos dramàtica història de la descolonització, de la pèrdua d'hegemonia de la vella Europa a favor dels Estats Units d'Amèrica, la descomposició definitiva dels països d'economia planificada i la irrupció d'altres potències econòmiques com les asiàtiques, i també la importància de les crisis africanes, han modificat l'escenari tradicional monocèntric o duocèntric en una realitat policèntrica i, per tant, una realitat en la qual l'evidència de la diversitat ha guanyat terreny.

Malgrat aquesta evidència, la diversitat es troba en unes condicions de gran fragilitat. És fràgil perquè les transformacions a les quals feia referència les podem resumir en dues paraules avui repetides fins a la sacietat: mundialització i globalització. Amb la mundialització s'ha avançat en la internacionalització planetària de les relacions jurídiques entre estats i organitzacions; mentre que amb la globalització hem entrat en una dinàmica d'estandardització econòmica, tecnològica i d'estils de vida que estan sota la determinant acció de criteris economicistes del mercat. Allò que compta és l'eficiència, la cooperació competitiva y el benefici econòmic (McLean, 1995). Globalització i diversitat són com les dues cares d'una moneda que roda a gran velocitat sense un destí precís, i amb un equilibri tant precari que a cops sembla que una de les cares és capaç d'ocultar a l'altra.

Tenim, per tant, que la nova diversitat forma part d'una realitat que a l'altre pol hi té la tendència a la uniformitat, a l'homogenització, i a l'inrevés. Entre els dos pols s'estableix una relació de retroalimentació o, millor dit, de vigilància mútua, des de la qual, respectivament, creixen l'una de l'altre. Es tracta d'una relació d'equilibri incert perquè l'eventual suma dels dos mai dona zero. La revolució tecnològica serveix i potencia tant l'expansió del mercat com a sistema productiu i de distribució, com les oportunitats de refermar les identitats.

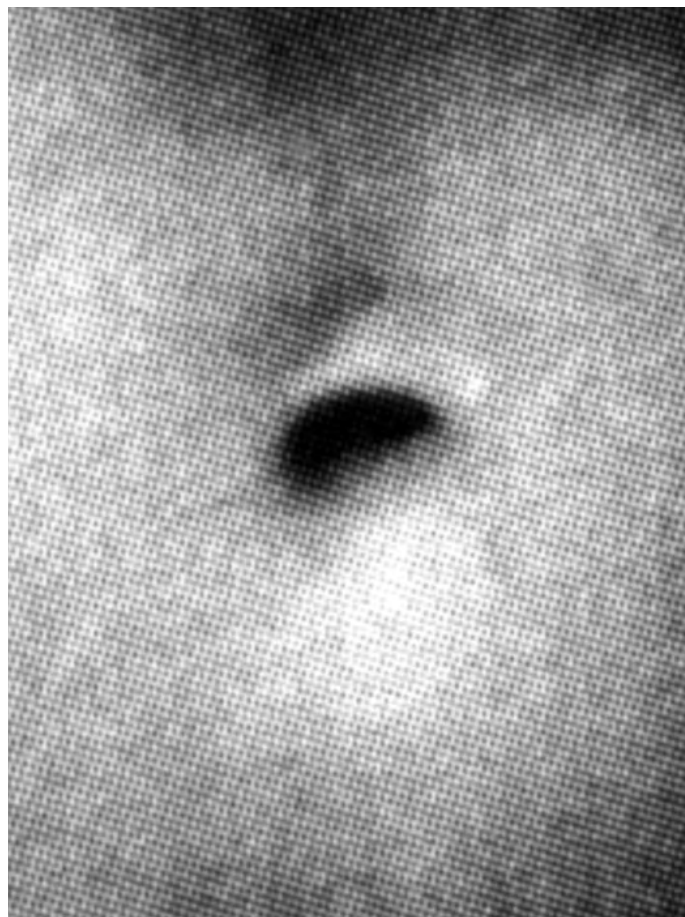
D'altra banda, i pel que fa al fenomen de la globalització, tenim nombroses evidències que situen el seu origen en la modernització iniciada a Europa en l'època moderna, però també és igualment evident a començaments d'aquest segle, amb les noves tecnologies, que actualment no és un fenomen únicament europeu ni, de manera més àmplia, únicament occidental (Giddens, 1990).

La globalització, per reacció o com a efecte, dona lloc a la creació de noves entitats regionals, revifa els corrents migratoris i provoca l'etnització interna dels estats-nació tradicionals perquè incrementa la competitivitat interregional i redefineix el model d'Estat modern.

Emergeix així una realitat pluriètnica que cal gestionar, i és aquesta gestió la que fa comprendre la importància que tenen per a una comunitat, una ètnia, els seus mecanismes d'autoestima i, inevitablement, la seva visió etnocèntrica del món. La lluita per al reconeixement passa inevitablement per una reafirmació de la pròpia identitat.

Ètnia i etnicitat ► Convé insistir que no hi ha una única manera d'entendre la identitat de grup, i això és important perquè segons quin sigui, les actituds etnocèntriques poden servir exclusivament per obstaculitzar qualsevol tipus de relació entre les cultures que no sigui la de les actituds discriminatòries i racistes.

Etimològicament, la paraula ètnia significa grup, poble. El terme a l'Anglaterra del segle XIV servia per designar aquells que no eren cristians, és a dir, els gentils i pagans. A mesura que es construeix l'Europa expansionista de l'època moderna, el terme va adquirint progressivament un ús classificador i de jerarquies de la diversitat humana. Més tard, ja al segle XX, i a la dècada dels seixanta, s'associa a tot el que és folklore (tradició premoderna) i és susceptible de desaparèixer com a conseqüència de la força abassegadora de les noves formes culturals de la modernització (societats modernes). Però és als anys setanta, quan gairebé s'ha completat el procés de descolonització, que la paraula ètnia deixa pas a una altra derivada, *eticitat*. Amb aquest terme es revaloritzen les especificitats dels grups i, en part, es perd el sentit merament

classificador que fins aquell moment tenia el mot ètnia. Etnicitat es definirà com els trets específics d'un grup clarament identificable. Els corrents migratoris cap als països més desenvolupats i la creixent presència en l'escena internacional de la diversitat de grups, marquen el canvi d'èmfasi semàntic del terme, fins i tot propicia l'aparició d'aquest nou terme, etnicitat.

Es digui etnicitat o simplement ètnia hi ha tres maneres d'interpretar aquest terme, d'entendre'l. Cadascuna d'elles acaba definint estratègies d'actuació totalment diferents, estratègies fàcilment observables en els posicionaments d'institucions i en els mitjans de comunicació. En primer lloc, tenim la concepció *primordialista* (equivalent a *l'essencialista* en el terreny nacionalista) que reclama el reconeixement de l'existència de trets objectius: biològics, interpretables en clau d'una predisposició a la selecció de grup i històricocultural, que se situen en el caràcter profund dels components afectius en termes de cultura comuna, parentiu i costums.

Enfront d'aquestes teories primordialistes en tenim d'altres que s'agrupen en les denominades teories *circumstantialistes*, crítiques de les primeres. Aquestes teories oscil·len entre les posicions denominades *instrumentalistes* i les *constructivistes*. Les primeres entenen el fenomen de l'eticitat com un instrument d'acció política utilitzada per les elits dirigents en la consecució dels seus fins. Es veu l'eticitat com el producte de criteris polítics creats i manipulats per les pròpies elits, i els conflictes serien en últim terme el resultat de disputes entre elits, que pretenen preservar els seus interessos.

L'etnocentrisme EN EL PUNT DE MIRA

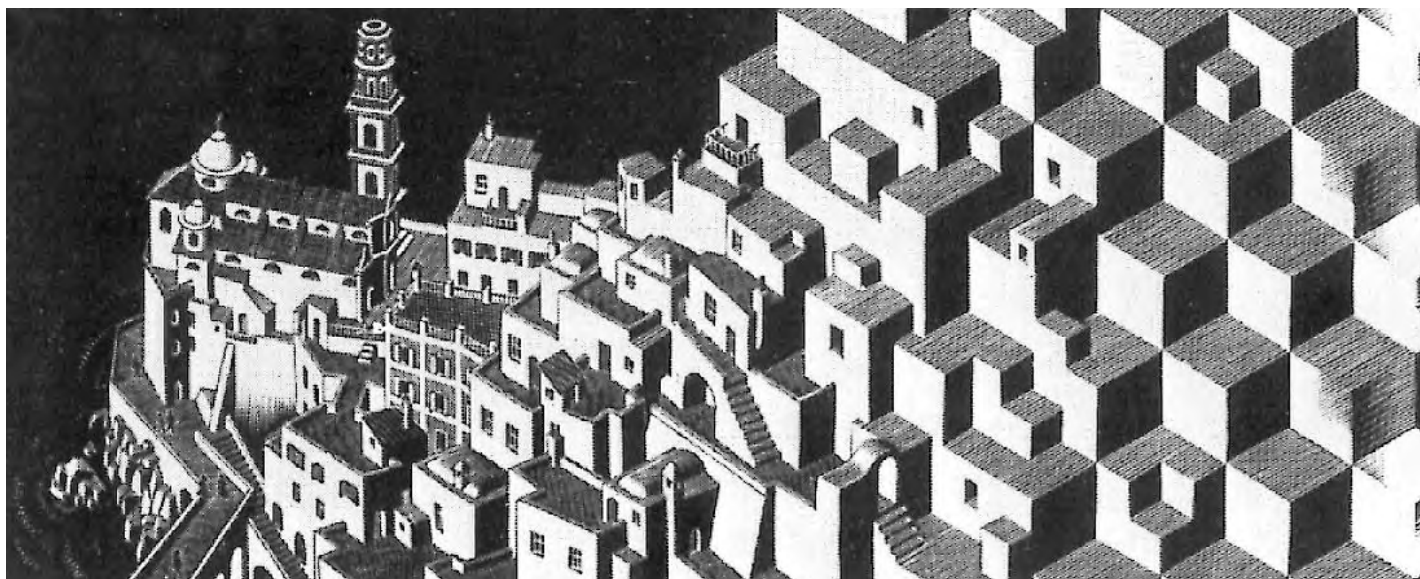
Les posicions constructivistes, en canvi, proposen entendre el fenomen subratllant el caràcter situacional, és a dir, hi ha etnicitat com a resultat de la interacció entre grups. No es tracta d'una realitat reduïble a la interacció entre elits, sinó al fet circumstancial de l'entrada en contacte dels grups humans, la qual cosa els porta a adoptar trets comuns diferenciadors i amb pretensions d'estabilitat a fi i efecte de poder entrar en interacció amb els altres (Malgesini&Giménez, 1997). En els països desenvolupats, receptors d'immigració, l'etnicitat s'ha reconvergit, en part, en un tema d'anàlisi sociològica i políticament en una qüestió de reivindicació de drets i de reconeixement social. El clàssic conflicte de classes ha esdevingut un conflicte entre població hoste i població nouvinguda, amb múltiples dimensions: econòmica, de participació social en el joc institucional i, en no pocs casos, de convivència. En alguns indrets la relació majoria/minoria no s'ajusta a la vivència de la població hoste. Els mitjans de comunicació no ajuden a fer comprensible el fenomen. El clientelisme polític enraeix la recerca de polítiques receptores. Des d'aquesta vivència la tendència a reforçar la pròpia etnicitat es fa evident i en molts casos de manera acomplexada. La por als –inquietants– altres es barreja amb les contradiccions d'una societat que pel que fa als valors s'autopostula tolerant, democràtica i, en aquest sentit, igualitària. És en aquest context que prejudicis i estigmes ocupen el discurs provocant les explosions de xenofòbia.

L'etnocentrisme entès com un procés derivat de la socialització de tot grup humà, i en clau no essencialista, pot ajudar en l'actual context d'universalització dels valors del respecte, dels drets cívics i polítics, de compartir preocupacions comunes com el sistema ecològic a

escala planetària o la lluita contra la criminalitat i la pobresa. Dues comunitats que es reconeixen des d'una perspectiva dinàmica estan més preparades per a una interacció constructiva i comprensiva a establir enteses dinàmiques facilitadores de diàleg, que reconeixent l'etnicitat respectiva permeten una convivència enriquidora. Aquesta convivència demana treballar més sobre els objectius i els efectes que no pas sobre principis i, sempre, a la recerca legítima de l'horitzó a mig i llarg termini de més equilibri entre llibertat i igualtat, entre individu i societat.

Relativisme versus universalisme ▶ He parlat de convivència i no de coexistència. L'etnocentrisme propi ha de ser sobre els valors positius amb possibilitat de ser compartits universalment. No es tracta d'un etnocentrisme que imposa dogmes sobre maneres de fer i de viure, sinó d'un etnocentrisme que recull el bo i millor de la tradició. En el cas de l'europea, els qui la compartim ens en podem sentir plenament orgullosos. La tradició europea a la qual em refereixo com a irrenunciable és precisament aquella que estableix ponts de vinculació amb altres tradicions culturals.

Totes i cadascuna de les cultures son fetes de tendències i interpretacions, tant dogmàtiques com comprensives o alliberadores. També l' europea.

▶ *Metamorfosis I*. M.C. Escher, 1937

No valen en aquest cas ni els relativismes ni la tolerància. Des de l'àmbit dels països de cultura occidental, cal ser tant ferm contra els propis dogmatismes com ho hem de ser contra aquelles tendències que operen en altres tradicions amb el mateix signe. No val tot per molt que sigui diferent. No val tot etnocentrisme perquè sigui resultat d'un mecanisme intern de cohesió dels grups humans. La nostra resposta només pot ser una preocupació especial envers l'educació cívica –educar llibertats (V. Camps: 1996)– i l'expansió de les seves "virtuts" generalitzant-les a tota la població; volem dir aquelles virtuts cíviques que promouen la responsabilitat, les llibertats i la participació com la manera de resoldre els problemes, prou greus, de les nostres societats. El pitjor pensament és aquell que estén el rumor de la utopia, d'una societat sense problemes. Aquesta societat no existeix sinó en el deliri dels fanàtics o en el desig legítim escenificat com a model en el qual inspirar-nos. Només es pot ser intransigent amb els intransigents i la diversitat serà valuosa en tant que font de riquesa en la resolució dels problemes i entenent que la llibertat és, a la manera que la presentà Stuart Mill, la mateixa història de la humanitat, un procés ininterromput d'alliberament de les situacions de dominació específiques a cada etapa històrica. ■

Referències bibliogràfiques

- Camps, V. (1996) "la universalidad ética y sus enemigos" en Giner, S. y Scartezzini, R. *Universalidad y diferencia*. Madrid: Alianza editorial.
- Delgado, M. (1998) *Diversitat i integració*. Barcelona: Empúries.
- Giddens, A (1993) *Consecuencias de la modernidad*. Madrid: Alianza.
- Giner, S. i Scartezzini, R. (eds.) (1996) *Universalidad y diferencia*. Madrid: Alianza ed.
- Grup de Lisboa (1998) *Limits a la competitivitat*. Barcelona: Edicions Proa.
- Malgesini, G.; Giménez, C. (1997) *Guía de conceptos sobre migraciones, racismo e interculturalidad*. Madrid: La cueva del oso.
- McLean, M. (1995) *Educational Traditions Compared*. London: David Fulton Publishers.
- Savater, F. (1995) *Diccionario filosófico*. Barcelona.
- Troyna, B. i Selma, L. (1991) *Implementing Multicultural and Anti-racist Education in mainly White Colleges*. Stanford
- Ulrich, B. (1998) *Qué es la globalización?: falacias del globalismo, respuestas a la globalización*. Barcelona: Ediciones Paidós.

